

Hétköznapi kétnyelvűség

Hétköznapi kétnyelvűség. *Nyelvhasználat, iskolai nyelvi tájkép és nyelvi én a romániai magyar iskolákban* címmel jelent meg a budapesti Ráció Kiadó gondozásában Tódor Erika-Mária alkalmazott nyelvészeti, szociolingvisztikai és nyelvpedagógiai tanulmányokat tartalmazó kötete. A többéves egyéni, illetőleg csoportos¹ kutatás elkezdését motiváló tényezőt a szerző a kisebbségi létből adódó személyes indítással jelöli meg: „Gyermekkorom óta foglalkoztat annak a folyamata, ahogyan az emberek különböző élethelyzetekben, különböző megmutatkozási vagy önkifejezési stratégiákat választanak. Elég, ha csak a keresztnevek ékezetes vagy ékezetmentes használatára, vagy a családnevekben kódolt történetekre, döntéshozatalokra gondolunk. A nyelvhasználati szokásokat egyéni és közösségi döntések, minták határozzák meg, melyeket élmények, tapasztalatok, kontextusok, társadalmi és politikai hátterek alakítanak.”⁽⁹⁾

A romániai magyar alkalmazott nyelvészetben hiánypótló kötet – azon túl, hogy egy jól átgondolt, korszerű tudományos paradigmába helyezve vizsgálja, elemzi a sokéves terepmunkával, résztvevő megfigyeléssel összegyűjtött anyagot, s mint ilyen, első sorban a szakmának szól –, élvezhető, tanulságos olvasmány lehet azok számára is, akik nem, vagy csak laikusként foglalkoznak a nyelvi jelenségekkel, vagy azoknak is, akik csak éppen benne élnek abban a két- vagy többnyelvű nyelvi környezetben, amelynek tapasztalatai nap mint nap „önkifejezési stratégiákat” hívnak elő, döntéshozatalra és egyfajta „nyelvi énkép” kialakítására kényszerítenek bennünket, nyelvhasználókat. „A kötetbe foglalt tanulmányok lényegében különböző formában feltárt történetek a nyelvről – vallja Tódor Erika –, megélt és újramesélt történetek egyénekre gyakorolt hatásai, egyszóval én-történetek, nyelv-történetek egyéni és kollektív pillanatképei, amelyek a két-, akár többnyelvűség hétköznapijait tárják fel.” (uo.)

A nyelvi (kétnyelvű) magatartás vizsgálatának színtere a (nyelvi)szocializáció egyik fontos – ha nem a legfontosabb – stációja: az iskola, ahonnan leginkább rálátás nyílik a nyelvi tájkép dimenzióira és dinamikájára; ebből adódóan az adatközlők diákok, pedagógusok és az iskolai személyzet. A vizsgálathoz kijelölt tanintézmények Erdély különböző tájegységeinek iskolái, egymástól különböző nyelvi, két- vagy többnyelvű környezetek, nyelvi tájak, ahová az anyaggyűjtés során a szerző és munkatársai többször is személyesen ellátogattak: „Mivel az általános cél a nyelvi, elsősorban a kétnyelvű magatartás megértése és értelmezése volt, iskolai nyelvi környezetben, ezért a kutatási stratégia ala-

¹ A kutatócsoport tagjai: Dégi Zsuzsanna (tanársegéd, Sapientia EMTE), Vitályos-Bartalis Réka (hallgató, Sapientia EMTE), Hallai Klementina (hallgató, Partiumi Keresztény Egyetem), Koncz Boglárka (hallgató, Partiumi Keresztény Egyetem)

pos előkészítésére, kidolgozására volt szükség. A kutatott kérdéskört (...) az alábbi mutatók alapján elemeztük: a) iskolai nyelvi tájkép jellemzői, b) nyelvi magatartás, nyelvi attitűdök vizsgálata, c) tannyelvhasználat és nyelvhasználati szokások iskolai környezetben.” (29.)

Az empirikus kutatás során a nyelvi magatartás vizsgálatához összegyűjtött korpusz kvantitatív (kérdőíves adatfelvétel), illetve kvalitatív (interjúk, fókuszcsoportos beszélgetések, fényképek, vizuális iskolai anyagok, feliratok, fal képek, szemléltető, kiírások, hirdetések) integrált adatgyűjtés eredménye, ám a kutatás kiindulópontja a megfigyelés, az iskolai folyosókon, osztálytermekben tett egyéni séták alkalmával látott vizuális benyomások, mondhatnánk: az írott nyelvi élmények rögzítése, az iskolai nyelvi tájkép megismerése, dokumentálása, feltárása, illetőleg a beszélgetések, amelyek során a kutató hitelesebb képet kapott a nyelvi valóságról, a nyelvi attitűdökről, nyelvhasználati szokásokról. A vizuális nyelvhasználat nyelvi és szociokulturális sajátosságainak összefüggérendszerében az anyaggyűjtés szempontjai: milyen az iskolák vizuális nyelvi tájképének elrendeződése a különböző nyelvi környezetekben, és melyek a nyelvi tájkép sajátosságai az adott tanintézményben; milyen nyelvek és milyen arányban jelennek meg a falakon, illetve milyen a kétnyelvű elrendezésük; hogyan jelennek meg a különféle nyelvi regiszterek, idegen nyelvek a falakon és az iskolai nyelvi tájképben, és megmutatkozik-e mindebben a regionális identitás vagy más kultúrák hatása, jelenléte; milyen hatást gyakorol a nyelvi környezet, az etnikai összetétel az iskola nyelvi tájképére; megjelennek-e multimediális szövegek és milyen mértékben; hogyan mutatkozik meg a diákok hangja; van-e az iskolának valamiféle belső nyelvhasználati rendje; milyen anyagok révén kerül bemutatásra az oktatás tartalma; hogyan írható le az iskola rejtett tanterve például az iskola névadója, a nyelvi tájkép sajátosságai alapján.

A nyelvi tájkép fogalmának és jelentésének tudományos, nemzetközi kitekintésű tárgyalását követően a kötet harmadik fejezete a múlt és jelen tapasztalatait veti össze a faliújságtól a digitális tábláig, vizsgálva a vizuális iskolai nyelvhasználat dinamikáját. Ez azért is izgalmas feladat, mert tudvalevő, hogy az 1950–1980-as évek diktatórikus rendszere a pártállami ideológiát közvetítő szövegek megjelenését tette kötelező érvényűvé a tanintézmények számára. Az interjúalanyok elbeszélései, valamint gazdag iskolai képanyag² idézi fel a XX. századi iskolák nyelvi tájképét, amely az 1980-as évekig kétnyelvű, majd fokozatosan átveszi helyét egy szigorúbb tannyelv-politika: a román nyelv használata válik kötelezővé. A rendszerváltást követően a szabadabb iskolapolitikák nagy változást hoztak, a pedagógusok egyéni értelmezések mentén és az oktatói-nevelői folyamat hatékonysága érdekében alakítják a tanintézmények nyelvi tájképét: „*Napjainkban, ha belépünk egy oktatási intézménybe, egy olyan szabadon, intézményi értékrend és belső ellenőrzés mentén strukturált térbe lépünk, mely új szempontokat kölcsönöz az intézményi nyelvhasználat, kultúra, rejtett tanterv megismerésének.*” (54.) Ennek a „rejtett tantervnek” néhány aspektusa a legjellemzőbb és leggyakrabban előforduló vizuális anyag tükrében: az irodalmi és nyelvi, anyanyelvi, természettudományos ismereteket rögzítő ele-

² Osztálytermi fényképek, életképek, falfeliratok, szemléltető anyagokról készült fotók az '50–80-as évekből.

mek, az adott tájegység néprajzi, népművészeti értékeit bemutató tárlók, idegen kultúrákat bemutató projektmunkák stb.

Tódor Erika tanulmánykötetének egyik kulcsfogalma a narráció, mert: „*általa hangsúlyosabbá válik az egyénre, egy adott közösségben szocializálódott személyiségre és nyelvi megnyilvánulásra irányuló figyelem (...)*” (9.) A nyelvi viselkedés és nyelvi énkép című fejezetben fókuszcsoportos beszélgetések során felvett én-történeteket közöl és elemez a szerző; az adatközlők magyar anyanyelvű diákok, akik a román nyelven zajló beszélgetésekben tapasztalt nehézségekről számolnak be, a szociolingvisztikai elemzés a kommunikációs kudarc, a nyelvi lapszus, a nyelvi botlás, a nyelvi átszólás, a nyelvi hiány, kommunikációs szorongás, nyelvközi tudatosság problémáját járja körül.

A kötet behatóan vizsgálja a magyar tannyelvű iskolák nyelvi szocializációs szintjeit, tárgyalja az osztálytermi interakciók és nyelvhasználati szokások, az osztálytermi nyelvhasználat és nyelvi rutinok, az iskolai ügyintézés nyelvi aspektusainak kérdését, elemzi a tantermi kétnyelvűség, a tulajdonnév- és helységnevéhasználat problematikáját. Ennek a fejezetnek kiegészítéseként tanári nyelvi életutakat mutat be és tipizál a szerző a következőképpen: a) teljesen magyar nyelvű képzési út; b) magyar tannyelvű alapképzés és román tannyelvű felsőoktatási út; c) román tannyelvű alapképzés és magyar tannyelvű életút. Ezek az alaptípusok határozzák meg a magyar tannyelvű oktatásban résztvevő pedagógusok anyanyelvhez való viszonyát. Az interjúk egyik tanulsága: a pedagógusok számára az anyanyelv-használatnak nemcsak pragmatikus, hanem szimbolikus funkciója is van.

A *Nyelvi érintkezés és kétnyelvű lét* című fejezetben a nyelvi kódváltás és transznyelvűség, diglosszia, nyelvhasználati szokások és nyelvi értékítéletek aspektusait tárgyalja a szerző; a kutatásban 120, a Sapientia tanárképzésében, többnyire Székelyföldről, tömbmagyarságból származó, különböző szakokon tanuló hallgató vett részt.

A nyolc fejezetben bemutatott és tárgyalt adatok a romániai magyar tannyelvű iskolák mindennapjainak nyelvi világába kínálnak betekintést: „*A kötetben foglalt tanulmányok célja elsősorban arra irányult, hogy bemutasson néhány nyelvhasználati sajátosságot, hogy megragadja a globálisban a lokális elemeket, az általánosban a helyi jellemzőket. Így a nyelvi énkép az iskolai nyelvi tájkép és nyelvhasználat köré fűzött kérdések a mindennapok meghatározó helyszínére, az iskolára összpontosítottak, mely a személyiség alakulásának egyik jelentős állomása. Oktatási célrendszerek mentén strukturált helyszínről lévén szó, e tér sajátos keretet biztosít annak követésére, hogy hogyan fogalmazza újra önmagát az egyén a mindennapi érintkezései során, mások szavainak árnyékában.*” (180.)

Tódor Erika Mária: *Hétköznapi kétnyelvűség. Nyelvhasználat, iskolai nyelvi tájkép és nyelvi én a romániai magyar iskolákban.* Ráció Kiadó – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. Gondolat–Jel 1. Budapest, 2019.